

Vélemény
Sarbak Gábor Declarationes constitutionum.
Gyöngyösi Gergely és a pálos rend alkotmánya
(editio critica cum commentariis)
című akadémiai doktori értekezéséről

Antonio Bonfini hazánkba szakad itáliai humanista abban az időben, mikor a dolgozat témájául szánt pálos alkotmány megszületett, azt írja a Rendről, hogy "...Magyarországon felette kiterjedt és annyira megnőtt, hogy istentiszteletre több mint harmadát birtokolja az országnak". Az egyébként nem mindenben, így pl. a pálosok eredetével kapcsolatban sem pontosan értesült neves szerző állítását ragyogóan megerősíti a Rend máig fennmaradt öröksége, amely nagyrészt az Országos Levéltárba, kisebb részében az Egyetemi Könyvtárba került azon józan megfontolásból, hogy a bekötött, könyvformátumú anyag kerüljön a könyvtárba, az un. szálas anyag pedig a Levéltárba. A magyarországi központú Rend természetesen nemcsak a Szentkorona tartományaiban, hanem más országokban is gyökeret eresztett. Ausztria, Cseh-és Morvaország, Lengyelország, Németország, sőt Portugália is otthont nyújtott a pálosoknak. Különösképpen jelentős volt a Rend római központja.

Mivel a Rend alkotmánya Rómában jelent meg nyomtatásban, érdemes erre a központra egy pillantást vetnünk. Róma ősi temploma, a Santo Stefano Rotondo a 15. század eleje óta ad otthont magyaroknak: szerzeteseknek, papoknak, köztük a Pápai Udvarban a Penitenziere maggiore bíboros felügyelete alatt működő pápai gyóntatóknak.

A *Sacra Paenitentiaria Apostolica* gyökerei korai időkre nyúlnak vissza. Már Kornél pápa (254) idején megjelentek azok a gyóntatók, akik a Rómába áradó zarándokok lelkiismereti ügyeinek megoldásában közreműködtek, sőt a súlyosabb esetekben II. Benedek pápa (684-685) korában egy bíboros képviseli a pápát a lelkiismereti ügyekben. A pápai gyóntatók és a pápát képviselő bíboros működése rendszeresen működő hivatallá XII. Benedek pápa 1338-ban kiadott "In agro Dominico" bullájával lett. A *Penitenzieria Apostolica* eredetileg nem rendelkezett külön székhellyel. A tisztviselői a saját házukban végezték a munkájukat. Így azután érthető volt, hogy miután a Ponte rotto, ma Ponte Sisto néven ismert híd közelében lévő San Salvatore in Onda templomot 1404. december 3-án VII. Ince pápa a pálosoknak adományozta, s a pálosok egyik legkitűnőbbje, Kapusi Bálint pálos meghívást kapott a Penitenzieria hivatalban való munkálkodásra 1438. augusztus 10-én IV. Jenő pápától. Kúriai munkálkodása eredményeként ő és Rendje megkapta a Santo Stefano Rotondo templomot IV. Miklós pápától 1454. augusztus 12-én. A templom és tartozékai ezzel a magyarországi központú pálos rend birtokába került, ami azonban nem jelentette azt, hogy egyúttal az ott lakók valamennyien penitenciáriusok, azaz pápai gyóntatók lettek volna. Jól mutatja Gyöngyösi Gergely pálos perjel és Lázói János pápai gyóntató párhuzamos életútja.

Lázói János nemzetközi hírnévre lett azáltal, hogy 1483-ban a Szentföldön járt. Társai közül az egyik, Felix Faber a zarándoklatról szóló élménybeszámolóját közzétette. Ő volt a zarándoklaton a *motor omnium*, tőle tudjuk, hogy Lázói János erdélyi főesperes tiszta magyar, németül egy szót sem tud, latinban és az olaszban rendkívül járatos, sőt egy szláv nyelvet is ismer. Nemes, művelt mivoltát szónoki és matematikai tehetségét is említi. 35 évesen a zarándokcsapat legedzettebb tagjának bizonyult. Lépten-nyomon verselt. Epigrammákat rögtönzött, s ezeket Felix Faber feljegyezte. A Sinai hegyen, mikor meglátogatták a Szent Katalin kolostort, a védőszent tiszteletére epigrammát rögtönzött sikeresen megbirkózva azzal a nehézséggel, amit az jelentett, hogy az epigrammába bele kellett foglalnia társai nevét is. Nem csekély lélekjelenlétről tett tanúbizonyságot akkor, amikor hazatértükben a tengeren viharba kerültek, s Lázói János nem késlekedett valamennyiük hó óhaját a

Mindenható elé tárni versben. A vihar lecsendesedésével beköszöntött derűs idő ugyancsak versre ihlette; a nap szentjéhez, Szent Miklóshoz fordult december 6-án, hogy vegye védelmébe őket.

Lázói korának egyik humanista központjában, Gyulafehérvárott élt és működött. A hatalmas egyházmegye egész Erdélyt magába foglalja. A több nyelven tudó, könnyen verselő Lázói mint telegdi főesperes a gyulafehérvári egyház szentszéki bíraskodásban helynök és ügyhallgató is volt. Püspöke Geréb László a legműveltebbek egyike. Mátyás király unokaöccse 1466-ban Ferrarában tanult. Hazatérte után 1475-ben lett erdélyi püspök. Mikor Geréb László kalocsai érsek lett, helyébe Perényi Ferenc lépett, őt pedig a korszak egyik legműveltebb humanistája, az Itáliát járt Várdai Ferenc követte a püspöki széken Gyulafehérvárott. Tanult Rómában és Bolognában, dolgozott a királyi kancelláriában, majd váci püspök lett, utána 1514-ben elfoglalta az erdélyi püspöki széket. Igazi reneszánsz egyházfejedelem: művelt, de szigorú. Udvarában jelentős humanisták éltek.

Ilyen környezet talán önmagában is magyarázatot adhat Lázói János olasz nyelvtudására. Nem csoda hát, hogy jelentős egyházi jövedelmeit is a gyulafehérvári székesegyház *porticus*át díszítő, Itáliát idéző reneszánsz kápolna kialakítására fordította. Mint telegdi főesperes, erdélyi kanonok, oltárjavadalmas, tekintélyes jövedelme lehetett. Maga a kápolna reneszánsz részletekben bővelkedett. A korabeli híres emberek címerei fában és kőbe faragottan díszítették a kápolnát. A címereken kívül epigrammák ékesítették a kápolna falait. Mire elkészült a gazdagon díszített kápolna, új püspököt kapott Gyulafehérvár, a már említett Várdai Ferencet. Az itáliai tanulmányokat folytatott, jeles humanista főpap, reneszánsz kényúrként viselkedett. Elképzelhető, hogy az évtizedek óta Gyulafehérvárott élő és működő, mecénás kanonok, Lázói János maga is el-eljátszhatott a gondolattal: az általa régóta szolgált egyházmegye püspöke lehet. A közel egy emberöltőt Gyulafehérvárott töltött főesperes nem kis mecénási tulajdonsággal azonban kellemetlenné válhatott püspöke számára.

Várdai Ferenc püspöksége harmadik esztendejében tehát szívesen megvált Lázói Jánostól, aki 1517-től Rómában a szentatya magyar gyóntatója lett. Lázói János itt sem feledkezett meg kápolnájáról, a pápától azt a kiváltságot kérte 1520-ban, hogy míg él, maga jelölhesse ki a kápolnája papját. Az emiatt sértett püspök, Várdai hiába kereste igazát a Szentszéknél, a pápa a korábbi döntést hagyta jóvá. Várdairól köztudomású volt, nem volt elég a püspöki jövedelme. Kért kölcsön mindenkitől, s hozzányúlt minden pénzforráshoz, amihez hozzájuthatott. Lázói János pert indított a Szentszéken Hieronymus ascoli püspök, pápai ügyhallgató előtt amiatt, hogy püspöke rátette a kezét az elhunyt Jakab doktor, főesperes kegyes célokra hagyott 110 forintjára, Lázói Jánostól pedig egyháza más javadalmasai mintájára 220 forintot szedett be. A püspök kénytelen volt 1520-ban levélben mentegetőzni a pápánál. Ő a vagyont nem herdálta el, mind a székesegyházára fordította, hiszen nemrég a parasztfelkelés idején (1514-ben) megszenteltelenítették a székesegyházát, annak helyreállítására kellett fordítania a jövedelmeket, sőt hogy védje az országot még egyházi holmijait is kénytelen volt zálogba adni. Kettejük párharcának végül Lázói János 1523-ban, illetve Várdai Ferenc 1524-ben bekövetkezett halála vetett véget.

Lázói Jánost hirtelen érte a halál, pestisjárványnak esett áldozatul. A Santo Stefano Rotondóban lévő sírkövén egy reverendás, karinges, kezét a mellén egymásra tevő papi alak fekszik. Karinge felett mozetta, alján apró lángnyelveket formázó bojtokkal díszítve. A feje a mozetta kapucnijával fedett, s a kapucnit hihetően az alá felvett birétum formálja szögletessé. Feje egy hosszúkas, ugyancsak lángnyelveket formázó bojtokkal díszített párnán nyugszik. A fejétől jobbra és balra ugyanazt a címert faragták ki a párnára. Csücsköstalpú pajzsban balról benyúló félig nyitott tenyérben a hüvelykujjal a tenyérbe szorított három szétálló nyilat látunk.

A síremléken lévő versbe szedett latin felirat az olvasó eszébe idézi: itt nyugszik a humanista főpap, aki a jeges Duna tájáról jött Rómába, valamennyiünk közös hazájában.

Az 1517 és 1523 között pápai gyóntatóként Rómában élő Lázói és az 1513 és 1520 között a Santo Stefano Rotondo pálos közösség perjeleként tevékenykedő Gyöngyösi Gergely éveket tölthetett egymás közelében, sőt ugyanannak a szellemi közösségnek a tagjai lehettek. A pápai kancellária a kor legműveltebb, legjobban képzett humanistáit foglalkoztatta, s hihetőnek tarthatjuk, hogy ez a szellemi közeg a pálos rendházban élőkre is jellemző lehetett. Hogy a többiek is hasonló műveltségűek lehettek, azt az ismert nagyságok: Gyöngyösi és Lázói mellett, jól mutatja a hirtelen elhunyt Lázói sírkövén fennmaradt, remekbeszabott sírvers is. Ilyen környezetben nem lehet véletlen, hogy a Rómában élő pálosok is részben rendjük történelmi múltját kutatják, részben a pálosok akkori lelkipásztori tevékenységét propagálják a kor legfejlettebb technikájával a nemrég feltalált nyomtatással. A disszerens által kikövetkeztetett dátum, amikor a rendi alkotmány megjelenhetett nyomtatásban, illik azokhoz az évekhez, amelyeket együtt tölthetett Gyöngyösi Gergely pálos perjel és Lázói János pápai gyóntató.

A pálos közösség szellemi összetartozását talán a legjobban mutatja az, hogy ebből közösségből két Gyöngyösi Gergely is akadt. Nem csoda, ha ebben a környezetben akadt magyar pálos, aki hozzáfogott a rendi hagyományok írásba foglalásához.

Hogy ez a munka, milyen széleskörű, azt részben a már megjelent pálos publikációk sora mutatja. Gondolok itt elsősorban Gyéressy Bélára, aki éveket szentelt annak, hogy a Levéltárban található Acta Paulinorum anyagát egy szempontból, művészettörténeti célból kicédulázza, párhuzamba állítva a könyvtárakban másutt fellelhető dokumentumok információival. Ugyancsak fontos lépés volt Árva Vince próbálkozása, aki elsőként próbálta magyar nyelvre átültetni a Gyöngyösi nevéhez fűzhető pálos rendtörténet nevezetes személyeiről szóló híradásokat Arcok a magyar középkorból címen. Mind Gyéressy Béla mind pedig Árva Vince vállalkozását koronázta meg Hervay Levente munkája, aki nagy akribiával megszerkesztette Gyéressy Béla hagyatékát és egybeszerkesztette a ránkmaradt példányok alapján a Vitae fratrum szövegét. Hogy a korábbiakról ne szóljunk, az Acta Paulinorum Magyarország észak-keleti kolostorainak anyagát Bándi Zsuzsanna tette közzé szakszerű regesztákban. Az egykori pálos központ a Santo Stefano Rotondo iratanyaga a Collegium Germanicum-Hungaricum anyagát gyarapítja. Szerencsénkre lehetősége volt a német Lorenz Weinrichtnek, hogy ebben az anyagban kutasson, sőt kutatásainak eredményét nyomtatásban is közzétegye.

A pálos írásos kultúrkincsek évtizedek óta szorgalmas kutatója, a disszerens rendkívül fontos lépést tett azzal, hogy a pálos alkotmány szövegét vette elő; kritikailag megrostálta, értékes megjegyzéseket fűzött a szöveghez, s ebben a formában tette közkinccsé mindazt, amit annak idején a pálosok kötelezőnek tartottak betartani. Mindezt tette a 15. század nagy találmányának felhasználásával, a nyomtatott sokszorosítással megjelent szövegek összegyűjtésével.

A 15. század a pápai udvart is arra készítette, hogy megreformálja a központi igazgatást. Természetesen akadt félresikerült ötlet is bőségesen a reformra. Pl. a II. Paschalis pápa (1099-1118) által a 12. században bevezetett és azóta változatlan pápai ólompecsétet II. Pál pápa (1464-1471) megváltoztatta, mind az apostolfejedelmek, mind pedig a pápa reneszánsz környezetben trónon ülnek. A haszontalan reformot természetesen az utód eltörölte. Egyik pápa csökkentette a kancelláriai alkalmazottak létszámát az utód növelte, mert a feltorlódott ügyeket nem tudták kevesebben elintézni. Az egyedi ügyeken kívül rendkívül fontos lépéseket tesznek a Kúriában annak érdekében, hogy a gyakran előforduló szövegek sokszorosítása kevesebb kancelláriai alkalmazottat igényeljen, s mégis mindenütt azonos szövegek álljanak a helyi egyházak számára. Ebbe a sorban éppúgy beletartoznak a liturgikus könyvek mint pl. az un. búcsúcédulák. Ezek a cédulák korábban kézzel készültek, a nyomtatás elterjedésével lábra kapott az a szokás, hogy a búcsúcédulák ismétlődő részeit immár nyomtatásban tegyék közzé, a személyre szóló részeket pedig kézzel töltsék ki.

Számtalan búcsúcédula készülhetett, azonban kevés maradt ránk, mert lejártuk után megsemmisítették őket.

Ami a szövegkiadást illeti, az eddig nem sok figyelmet kapott nyomtatott szövegek manapság egyre gyakrabban tudományos átírással, apparátussal jelennek meg újra. Kétségtelen, hogy a nyomtatott szöveg ugyanannyi, ha nem több hibát tartalmaz, mint a valamikori kéziratos eredeti. Bátor vállalkozás ezeknek a nyomtatásban sokszorosított szövegeknek a kiadása, hiszen a nyomtatott szöveget viszonylag sokan el tudják olvasni, ugyanakkor a nyomdahibás szövegek gyakorta sok hibás megoldáshoz vezetnek. Kritikai kiadásuk rendkívül fontos vállalkozás, hiszen a nyomtatott szöveghez fűződő értelmezési, szövegkritikai megjegyzések azonnal az olvasó rendelkezésére állnak. Ezt a terhet vette magára a disszerens, s nem kevés nehézséget küzdött le a nyomtatott szöveg kiadásával. Míg azonban egy nyomtatott szöveg akár több példányban is rendelkezésre áll, addig nem kapja meg az olvasó azokat az alapvető információkat, amit a kézzel írt szövegek kiadásánál megszokott. Gondolok itt a legalapvetőbb információra, vajon ki és mikor írta szerzője a nyomtatott szöveget, vajon a nyomtatott szöveg kéziratos változata, ha fellelhető, eredeti kézirat vagy valamelyik nyomtatott példány másolata. A disszerens a szöveg közléséhez jó megoldást választott, mivel a latin helyesírásnak megfelelő átírással teszi közzé az anyagát. A nyomtatott szöveg szerkesztési megoldásának tükröztetése is sikerült, bár kétségesnek tűnik, vajon érdemes-e a valamikori szerkesztést követni vagy pedig helyesebb lenne a szabályos latin ortográfiával, saját, azaz mai szerkesztési elvek (bekezdések, betűtípusok stb.) szerint közzétenni a szöveget. Az eredeti nyomtatott szöveg képének jobb megismerése céljából kiadás esetén helyeselni tudom, ha néhány jellegzetes oldalát képi formában is megjelentetné. Ami a nyomtatásban használatos rövidítéseket illeti, magam ezek feloldása mellett döntenék, mégha nem is tűnik helytakarékosnak ez a megoldás, azonban a rendkívül bőséges és szakszerű jegyzetelés, valamint a kötet végén található kimerítő mutató bőven kárpótolja az olvasót a rövidítve közölt szavakért.

Összefoglalva a mondottakat, őszintén gratulálok a disszerensnek a tudományos eredményeihez, elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez és javaslom a dolgozat nyilvános védelemre való kitűzését, valamint az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2015. március 6.

Érszegi Géza
MTA doktora